



УДК 316.4. 305-055.1.305-055.2.

**POSTSTRUCTURALISM AND POSTMODERNISM IN THE MODERN SOCIOLOGY OF GENDER****ПОСТСТРУКТУРАЛІЗМ ТА ПОСТМОДЕРНІЗМ В СУЧАСНІЙ СОЦІОЛОГІЇ ГЕНДЕРУ****Vilkova O.Y./Вілкова О.Ю.***c.soc.s., associate prof./к.соц.н., доц.*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7191-7102>

Taras Shevchenko National University of Kyiv

60 Volodymyrska Street, City of Kyiv, Ukraine, 01033

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Україна, 01033, місто Київ, вул. Володимирська, 60

**Анотація.** В статті здійснено теоретичний огляд соціологічних теорій гендеру, зокрема розглянуто вплив постструктуралізму та постмодернізму на вектори подальшого розвитку теорії гендеру. В статті окреслено основні ідеї авторів зазначених теоретичних підходів та визначені ключові поняття, які були введені ними в науковий обіг для подальшого аналізу гендерної структурації та нерівностей.

**Ключові слова.** Гендер, соціологія гендеру, постструктуралізм, постмодерні теорії.

**Вступ.**

Сучасний етап розвитку соціологічного знання переживає один із найпродуктивніших періодів за всю історію становлення соціології як науки. Цьому етапові притаманне розмаїття нових векторів досліджень, рефлексія над класичним та фундаментальним доробком в умовах епохи постмодерніті, становлення багатьох галузей соціології. Репрезентативною для даної ситуації є така галузь, як соціологія гендеру, що є однією з найплідніших на різні теоретичні перспективи та підходи, з теорій середнього рівня на сьогоднішній день. З історії класичної соціології відомо, що поняття «гендер» у науковому дискурсі не тільки не існувало до середини ХХ століття, а й власне його проблематика, якої стосується його (поняття) змістовне наповнення, актуалізовувалася без ентузіазму. Класикам академічного етапу розвитку соціології, як, наприклад, М. Веберу та Е. Дюркгейму, була притаманна тенденція до висвітлення існуючої позиції чоловіків і жінок в організації суспільного життя як біологічно детермінованої та необхідної для ефективного соціального благоустрою. Подальша віха розвитку соціологічного знання, що характеризується розквітом структурного функціоналізму, продовжувала традицію визначення дійсних позицій двох статей у соціумі як гармонічних і не потребуючих наукової проблематизації, що є закономірною експансією на питання гендерного порядку у соціумі. Однак культурно-історичний та соціальний контексти змінюються, і в 70-ті роки ХХ століття опозиційно до гегемонії структурного функціоналізму постають суспільствознавці, що починають задаватися питаннями про специфічне положення певних соціальних груп (зі значним акцентом на статеві групи зокрема) при існуючому соціальному устрої, про доцільність підтримання стабільності такого устрою, про конвенційну епістемологію і значною мірою про обмеження структурно-

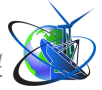


функціоналістської парадигми. У цей ж час у науковий обіг входить саме поняття гендеру. у якості відправної точки можна звернутися до достатньо простого та чіткого визначення М. Холмс, відштовхуючись від дихотомії «стать-гендер»: гендер – це соціально опосередковані відмінності між буттям фемінним та буттям маскуліним (на противагу статі, яка є біологічною відмінністю між чоловіками і жінками) [5, с. 2]; хоча, звісно, таке визначення не є повним, і дане поняття несе у собі вагомий комплект теоретичних та методологічних складнощів.

### **Основний текст.**

Аналізуючи сучасний етап розвитку соціології гендеру як галузі знань, логічно почати огляд теоретичних підходів з постструктуралістської перспективи. Постструктуралізм – це «продовження та критика структуралізму; підхід, що особливо часто використовується у критичному аналізі текстів» [7]. Дійсно, цей напрям ознаменований так званім лінгвістичним поворотом (тобто теоретичним підходом, у межах якого мові та іншим знаково-символьним системам відводиться роль однієї з базових сил у процесі суб'єктотворення) та асоційований з іменами таких вчених, як М. Фуко, Ж. Деріда, Ж. Лакан, Ю. Крістева, Ж.-Ф. Ліотар та ін. Французький теоретик М. Фуко відомий своєю тезою про конструювання суб'єктності індивіда через домінуючу у суспільстві систему знань, що втілюється у життя дискурсивними практиками, які у його інтерпретації є мовленнєвими актами. Ключовою ідеєю Фуко є теза про формування сексуальної ідентичності суб'єкта під впливом комплексу інтерпретацій його сексуальної поведінки, що надходять ззовні – від медичних, політичних, соціальних чи будь-яких інших інституцій та соціальних акторів. Таким чином, суб'єктність індивіда у сексуальному аспекті виступає не як самовизначена, а як результат відшліфовування знань про неї владними структурами у суспільстві. І що найголовніше – влада для Фуко є не конкретною інституцією, а абстракцією, що є внутрішньо властивою кожній соціальній структурі та актуалізується «методами регуляції, закону і категорією нормативності». Оптика дискурсивного сконструювання гендерної ідентичності та її субординаційний характер, сформований взаємодіями з організацією влади у суспільстві, набуде важливого значення та широкого розповсюдження у подальших теоретичних напрацюваннях у соціології гендеру.

Іншою званою постаттю у постструктуралістській школі є французький філософ та лінгвіст Ж. Дерріда. Також відомий філософським аналізом процесу соціального функціонування мови, Дерріда досліджував дане питання під дещо відмінним кутом зору та зосередив свою увагу на значеннях, стверджуючи, що вони формуються і структуруються за логікою присутності-відсутності, якою послуговується бінарна система мислення, певних характеристик в об'єктах мовленнєвих актів [6]. Іншими словами, ця логіка наділяє конкретний об'єкт специфічними особливостями, іманентними для нього, а інші особливості визначаються як не притаманні йому, не присутні у його сутнісному наповненні, вони знаходяться поза ним. Таким чином, стверджує Дерріда, конкретний об'єкт визначається через протилежний йому об'єкт, і результатом такого



визначення насправді є формування протилежності як невід'ємної, внутрішньої складової онтології означуваного об'єкта. На основі цих висновків Дерріда і формує свій концепт взаємодоповнюваності, який надалі отримує широкого використання у дослідників гендеру, що піднімали питання протиставлення маскулінної та фемінної суб'єктностей, сформованих за суттю своєю логікою присутності-відсутності.

Мабуть, найвпливовішою у науковому гендерному дискурсі концепцій, висунутих Деррідою, є критика фалоцентризму (у комплексі з лого-онто-тео-телео-фоно- та ін. централізмами) західної метафізики. У своїх працях, зокрема у «Про граматологію», філософ стверджує, що весь корпус мислення європейської науки будується центробіжною силою (центром може виступати будь-яка абстракція – чи то аквінський Бог, чи то гегелівський абсолютний дух), таким чином кристалізуючись виключно у формі ієрархізованої структури. «Центрація – це такий спосіб ідентифікації чи самоідентифікації будь-чого, при якому виділений фрагмент речі розглядається як її зосередження, і все стягується до нього як до ядра, основи» [1, с. 16]. Дерріда підводить до думки, що цей спосіб подання реальності сприймається як фундаментальний та аксіоматичний та стає відправною точкою для будь-яких класичних вчень та загалом ходу мислення європейської людини. Згодом, вступаючи у полеміку з психоаналітиками, зокрема з Лаканом, філософ включає у концепцію логоцентризму компонент фалоцентричності європейської думки, що формує символ фалосу як «головного означуваного». Ця ідея дає потужний стимул для подальшого осмислення дослідниками гендеру європейського дискурсу про фемінне та маскулінне, що виключає та ізолює унікальність суб'єктності жінки, вміщуючи її у рамки фалоцентричної моделі світу та заперечуючи плюралізм досвідів. Особливо важливо для розуміння сучасних теорій гендеру також наголосити на розумінні Деррідою жіночого письма – як його стала пізніше називати французька вчена Е. Сіксу. Дерріда означає таке письмо як пусковий важіль процесів децентрації та розсіювання у лого-етно-тео-телео-фалоцентричних культурних рамках, які маргіналізують та забирають голос зокрема у жіночого. Фемінне або жіноче письмо для Дерріди – це текстуальні та мовні практики, що запусають у дію диверсію ієрархізованої та структурованої системи мислення з гегемонією у тому числі суто маскулінного. Такий операціоналістський підхід, щоправда, у подальшому набуде інтерпретаційної надбудови у працях постмодерних (постфеміністських) вчених.

У постмодерній школі соціології гендеру виділяють напрям, так званої, феміністської літературної критики, до якого у першу чергу відносять французьких вчених Ю. Кристеву, Е. Сіксу та Л. Ірігарей. У межах цього напрямку розроблялася та обґрунтовувалася теорія вищезгаданого фемінного письма, яке, однак, на протигагу деррідівському підходові являло собою не метод і операцію такої собі «революції маргінальності» у фалоцентричній культурі, а створювало б нову фемінну ідентичність, вільну від нашарувань та інтерпретацій андроцентричного світу та нормативних рамок, сформульованих гегемонною групою чоловіків. Писемні практики виступають головним полем



такої діяльності внаслідок прийняття дослідницями цього напрямку постструктуралістської філософської позиції (з основним акцентом на Фуко, Дерріді та психоаналітичних напрацюваннях Лакана) з її соціолінгвістичними преференціями.

Найближче до позицій Дерріди та Лакана стоїть Ю. Кристева. Кристева пропонує використовувати фемінне письмо як засіб домогтися самоповернення, віднайти себе заново, себе до моменту входження у символіко-знакову культурну матрицю, себе у доєдіповий етап за Лаканом. Для неї, як і для Дерріди, фемінність виступає не онтологічною категорією, а технологією, методом дії, що заводить механізм дезорганізації культурних структур: «Предметом її аналізу є не жіноче, а «жіноче», суто мовний вимір» [3].

Е. Сіксу пропонує вже зовсім іншу інтерпретацію поняття фемінного стилю письма. У своєму відомому політичному памфлеті «Регіт медузи» вона закликає жінку шукати власну жіночність через текстуальну діяльність. Сіксу стверджує, що досі існувала лише чоловіча література, у якій жіночність озвучували лише чоловічі голоси. Розвиваючи дану думку далі у тексті, вона екстраполює це твердження на проблематику всього соціального життя, вказуючи, що закон маскулітності заперечував справжню жіночність та нав'язував жінкам свій власний погляд на те, якими вони повинні бути. Сіксу особливо звертає увагу на те, що у жінки не було доступу у публічний дискурс, тому у своєму існуванні та самоозначуванні вона обмежена культурно-символічними рамками, які були створені не нею і відображають не її самовідчуття – це проекція чоловічого погляду на жінку і на таке, як вона повинна себе відчувати та поводити. Текст, текстуальні та літературні практики, пише Сіксу, – ось можливість здійснити інтервенцію у публічність та створити у ній простір фемінного, а разом з тим надати стимул переформатуванню соціальної організації, заснованої на фалоцентричних цінностях ієрархії, боротьби та жаги до домінації. Сіксу не дає чітких пояснень того, чим і яким по своїй суті є письмо жінки, аргументуючи це його існуванням поза межами дійсної фалоцентристської філософії: «Неможливо визначити феміністичну практику письма, і ця неможливість залишиться, оскільки цю практику неможливо загнати у рамки теорії, обмежити правилами – але це не означає, що вона не існує... Її завжди можуть досягнути лише ті суб'єкти, які руйнують автоматизм, фігури, що стоять на периферії, куди не досягає влада» [2].

Традицію критичного дискурсу-підходу продовжує і така представниця французької школи філософії та мовознавства, як Л. Ірігарей, з її відомою працею «Ця стать, що не є одна» та іншими публікаціями. Вдаючись до економічних метафор, Ірігарей перетворює свій текст на простір для комунікації між жінками і, звертаючись до них, стверджує, що у цій фалоцентричній системі виробничих відносин жінка розміщена у кон'юнктуру конкуренції, їй відведена роль сировинного продукту. За допомогою розігрування діалогу між жінками Ірігарей дискредитує цю так звану «лібідіальну економіку» чоловіків. Вчена також кидає виклик іронією лаканівському фалоцентричному дискурсу, у якому жінка завжди виступає





Іншим, негативно-опозиційний до чоловічого «Я». Л. Ірігарей розкриває, як гендер постає у культурно-символічній інтерпретації чоловічої та жіночої тілесності у традиційному науковому дискурсі чоловіків та пропонує вивільнення унікального жіночого досвіду та жіночої суб'єктності з рамок фалоцентричної оптики, за висловом Дерріди, відкрито та продуктивно замінюючи текстуальні пути [4].

Однією з найвпливовіших праць у постмодерній школі соціології гендеру є книга «Гендерний клопіт» американської вченої Дж. Батлер, у якій вона розвиває свою теорію перформативності гендеру. На висхідній точці формування власних ідей Батлер послуговувалася теорією мовних актів Дж. Остіна, згідно з якою мовленнєві конструкції за своїм функціональним наповненням діляться на констативи (носять дескриптивний характер) та перформативи (вимовляння яких прирівнюється до реалізації якоїсь дії). Батлер розігрує ідею висловлювань-перформативів у гендерному питанні. У своїх працях вона стверджує, що гендери є гетеросексуалізованими, тобто сформованими на основі імперативу гетеросексуальності, яка визначена як єдино правильна та легітимна форма сексуальності. Гетеронормативність чітко встановлює матрицю правил та образів маскуліної і феміної поведінки. Батлер підводить нас до думки, що на основі цієї категорії нормативізації гетеросексуальності суб'єкти і конструюють свою гендерну ідентичність як чоловіка або жінки та реалізують її конкретними повторюваними у часі актами – тобто гендерна ідентичність існує у вимірі самовідігрування, перформативності. «Насправді закон формує і потім приховує поняття «суб'єкт до закону», аби звернутися до цього дискурсивного утворення як натуралізованої базової передумови, яка згодом узаконює його власну регулятивну гегемонію» [3]. Цей же механізм спостерігаємо для сексуальної ідентичності, говорить Батлер: «Якщо б не існувало поняття гомосексуальності як копії, то не існувало б і конструкту гетеросексуальності як оригіналу» [3, с. 585], перегукуючись тим самим із деррідівською концептом присутності-відсутності. Отже, теорія перформативності Батлер пропонує погляд на гендер, сексуальність та будь-який інший ключовий компонент суб'єктності у процесуальному вимірі, як практикування, розігрування ідентичності у рамках існуючих дискурсів нормативності, а не як наслідки впливу якогось предискурсивного суб'єкта (наприклад, біологічної статі).

### **Висновки.**

Узагальнюючи можемо зробити висновок, що постструктуралізм виступив теоретичною основою для багатьох напрямків і теорій, що визрівали у соціогуманітаристиці починаючи з другої половини ХХ століття. Піддаючи філософському аналізу соціальні явища, він зосереджується навколо їх динамічної, процесуальної складової, тобто на тому, у який спосіб ці явища взагалі продукуються та реалізуються, ким, чому, який образ і якої форми вони набувають, який спектр знань (та слідуючих з них практик) вони створюють про навколишні об'єкти та про самих себе тощо. Постструктуралізм став теорією, після появи якої соціальне визначалось вже не як статична система інституцій, а як мережа зв'язків та відношень, що формують абстракції влади,



як децентровано та розосереджено функціонуюче «соціальне тіло». Саме у такій науковій кон'юнктурі стає можливим досліджувати гендер як ще одне джерело способів побудови ієрархічних структур та систем знань, як абсолютизовану культурою владу та спосіб контролю, що втілюється у кожному вимірі соціального буття.

Постмодерністська школа соціології гендеру продовжує постструктуралістську традицію дискурсивного визначення соціальної суб'єктності, розглядаючи конструювання та відтворення гендерної ідентичності як такої, що чітко та авторитарно нормована та обмежена законами символічного мислення у рамках конкретних соціокультурних просторів.

### Література.

1. Деррида Ж. О граммотологии / Ж. Деррида. – Москва: Ad Marginem, 2000. – 512 с.
2. Сиксу Э. Смех медузы: перевод В. Постникова [Электронный ресурс] / Э. Сиксу // Проза.ру. – 2016. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.proza.ru/2016/07/03/901>.
3. Брандт Г. А. Современный феминизм: поворот в историко-философской антропологической традиции Западной Европы [Электронный ресурс] / Г. А. Брандт // Адам и Ева. Альманах гендерной истории. Москва: ИВИ РАН. – 2003. – Режим доступа до ресурсу: [http://svitk.ru/004\\_book\\_book/13b/2963\\_brandt-feminizm.php](http://svitk.ru/004_book_book/13b/2963_brandt-feminizm.php).
4. Berg M. Luce Irigaray's "Contradictions": Poststructuralism and Feminism / M. Berg. // Journal of Women in Culture and Society. – 1991. – №1. – С. 50–70.
5. Holmes M. What is Gender? Sociological Approaches / M. Holmes. – Chennai: C&M Digitals (P) Ltd., 2007. – 203 с.
6. Namaste K. The Politics of Inside/Out: Queer Theory, Poststructuralism, and a Sociological Approach to Sexuality / K. Namaste. // Sociological Theory. – 1994. – №2. – С. 220–231.
7. Post-structuralism [Электронный ресурс] // English Oxford Living Dictionaries – Режим доступа до ресурсу: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/post-structuralism>.

### References.

1. Derrida J. O grammatologii / J. Derrida. - Moskva: Ad Marginem, 2000. - 512 с.
2. Siksu E. Smex meduzy: perevod V. Postnikov. Postnikov [Electronic resource] / E. Siksu // Proza.ru. - 2016. URL : <https://www.proza.ru/2016/07/03/901>.
3. Brandt G. A. Sovremeniyy feminizm: povorot v istoriko-filosofskoy i antropologicheskoy tradicii Zapodnoy Evropy [Elektronnyi resursus] / G. A. Brandt // Adam i Eva. Almanax gendernoy istoriy. Moskva: IVI RAS. - 2003. URL: [http://svitk.ru/004\\_book\\_book/13b/2963\\_brandt-feminizm.php](http://svitk.ru/004_book_book/13b/2963_brandt-feminizm.php).
4. Berg M. Luce Irigaray's "Contradictions": Poststructuralism and Feminism / M. Berg. // Journal of Women in Culture and Society. – 1991. – №1. – С. 50–70.
5. Holmes M. What is Gender? Sociological Approaches / M. Holmes. – Chennai: C&M Digitals (P) Ltd., 2007. – 203 с.
6. Namaste K. The Politics of Inside/Out: Queer Theory, Poststructuralism, and a



Sociological Approach to Sexuality / K. Namaste. // Sociological Theory. – 1994. – №2. – С. 220–231.

7. Post-structuralism [Electronnyi resursus] // English Oxford Living Dictionaries. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/post-structuralism>.

**Abstract.** *The article provides a theoretical overview of sociological theories of gender, in particular, the influence of structuralism and postmodernism on the vectors of further development of gender theory. Poststructuralism became a theory that defined the social not as a static system of institutions, but as a network of connections and relations that form abstractions of power, as a decentered and dispersed "social body". The postmodernist school of sociology of gender considers the construction and reproduction of gender identity as clearly and authoritatively normalized and limited by the laws of symbolic thinking within specific socio-cultural spaces.*

**Key words.** *Gender, sociology of gender, poststructuralism, postmodern theories.*